

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ТАРЫХ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ИСТОРИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. HISTORY

e-ISSN: 1694-867X

№2(5)/2024, 26-31

УДК: УДК: 323.15(574)

DOI: [10.52754/1694867X_2024_2\(5\)_5](https://doi.org/10.52754/1694867X_2024_2(5)_5)

ЭГЕМЕНДУУ КЫРГЫЗСТАНДЫН САЯСИЙ ПАРТИЯЛАР ИНСТИТУТУНУН
ТАРЫХЫ (“БИЙЛИК ПАРТИЯЛАРЫНЫН” МИСАЛЫНДА)

ИСТОРИЯ ИНСТИТУТА ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ НЕЗАВИСИМОГО КЫРГЫЗСТАНА
(НА ПРИМЕРЕ “ПАРТИЙ ВЛАСТИ”)

THE HISTORY OF THE POLITICAL PARTY INSTITUTION IN INDEPENDENT
KYRGYZSTAN (BASED ON THE EXAMPLE OF “RULING PARTIES”)

Арстанов Сабыркул Абдиманатович

Арстанов Сабыркул Абдиманатович

Арстанов Сабыркул Абдиманатович

т.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.и.н., доцент, Ошский государственный университет

Dr. Professor, Osh State University

sarstanov@oshsu.kg

Төлөгөнова Аделя Төлөгөновна

Тологонова Аделя Тологоновна

Тологонова Аделя Тологоновна

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

masters student, Osh State University

ЭГЕМЕНДҮҮ КЫРГЫЗСТАНДЫН САЯСИЙ ПАРТИЯЛАР ИНСТИТУТУНУН ТАРЫХЫ («БИЙЛИК ПАРТИЯЛАРЫНЫН» МИСАЛЫНДА)

Аннотация

Бул макалада эгемендүү Кыргызстандын саясий партиялар институтунун тарыхы, анын ичинен «бийлик партияларынын» орду жана таасири талданат. Кыргызстандын эгемендүүлүк алгандан кийинки саясий партиялардын түптөлүшү, алардын ишмердүүлүгү жана бийликке таасири коомдук жана мамлекеттик процесстерде чоң мааниге ээ. Макалада негизги партиялардын (мисалы, “Алга Кыргызстан”, “Ак Жол”, “КСДП”, “Биримдик”, “Мекенчил”) саясий элитага жана өлкөнүн башкаруусуна болгон таасири жана алардын саясий күрөшү каралат.

Ачык сөздөр: Эгемендүүлүк, саясий партиялар, бийлик партиялары, Кыргызстандын тарыхы, саясий система, демократия, шайлоо, саясий элита

История института политических партий независимого кыргызстана (на примере “партий власти”)

The history of the political party institution in independent kyrgyzstan (based on the example of “ruling parties”)

Аннотация

В статье рассматривается история института политических партий независимого Кыргызстана, а также роль и влияние «партий власти». В работе анализируется становление политических партий после обретения независимости, их деятельность и влияние на государственные процессы. Рассматриваются основные партии, такие как “Алга Кыргызстан”, “Ак Жол”, “СДПК”, “Биримдик”, “Мекенчил”, а также их влияние на политическую элиту и управление страной.

Abstract

This article examines the history of the political party institution in independent Kyrgyzstan, focusing on the role and influence of «ruling parties». It analyzes the establishment of political parties after independence, their activities, and their impact on state processes. The main political parties, such as “Alga Kyrgyzstan”, “Ak Jol”, “SDPK”, “Birimdik”, “Mekenchil” are discussed, highlighting their influence on the political elite and the governance of the country.

Ключевые слова: Независимость, политические партии, партии власти, история Кыргызстана, политическая система, демократия, выборы, политическая элита

Keywords: Independence, political parties, ruling parties, history of Kyrgyzstan, political system, democracy, elections, political elite

Киришүү. Кыргызстан эгемендүүлүк алгандан кийин саясий партиялар институту калыптана баштады. Өлкөнүн мамлекеттик жана коомдук турмушунда партиялар маанилүү орунду ээлеп, бийликти бөлүштүрүү жана башкаруу процесстеринде өзгөчө ролду аткарып келүүдө. Демократиялык институттардын, өзгөчө саясий партиялардын өнүгүү жана калыптануу процесси, көп партиялуулуктун курулушу Кыргызстандагы коомдук жашоонун бүгүнкү мазмунун аныктап турат. Азыркы партиялык статус-кво өзүнүн бай тарыхына жана кызыктуу тарыхый башатына ээ. Кыргызстанда көп партиялуу системанын жаралышы жана калыптанышы этаптарга бөлүнгөн өнүгүү процессинин көз карашынан алганда кызыктуу болуп саналат [5; 6].

Эгемендүү Кыргызстандын саясий партияларынын тарыхы, алардын саясий системадагы орду жана таасири боюнча ар кыл багыттарда изилдениши зарыл. Бул макалада Кыргызстандын эгемендүүлүк алган мезгилинен тартып, «бийлик партияларынын» тарыхы, алардын саясий институт катары өнүгүшү, коомдук ишмердүүлүгү жана саясий процесс боюнча таасири каралат.

Негизги бөлүк. 1991-жылы советтик бир партиялуу системанын кыйрашынан кийин, Кыргыз Республикасында эркин шайлоо жана көп партиялуулук негиздери түптөлө баштаган. 1991-жылы «Граждандык уюмдар жөнүндө» мыйзам, ал эми 1999-жылы «Саясий партиялар жөнүндө» мыйзам кабыл алынган. Бул мыйзам өз мезгилинде абдан либералдуу болуп, саясий партияны 10 адамдын демилгеси менен түзүүгө жол берген [1, 28]. Ошол убактан баштап Кыргызстанда мыйзам чыгаруу бийлик органдарын уюштуруу процесси башталып, саясий партиялар түзүлүп, алар шайлоо процесстерине активдүү катыша баштады.

2000-жылдан тартып Кыргыз Республикасынын парламентин мажоритардык система аркылуу калыптандырууга шарт түзүлгөн. 2007-жылдан баштап саясий партиялар парламентти толугу менен пропорционалдык система аркылуу түзө баштаган. 2010-жылдагы апрель окуяларынан кийин жаңы Конституция кабыл алынгандан соң, Кыргызстан парламенттик-президенттик башкаруу формасына өткөн [4]. Жаңы Конституция Жогорку Кеңештин депутаттарын шайлоо үчүн пропорционалдык шайлоо системасын бекемдеп, бул биздин оюбузча Кыргызстандагы саясий партиялардын өнүгүшүнө дагы өбөлгө түзө баштады.

Кыргыз Республикасында парламентаризмдин өнүгүү өзгөчөлүгү – партиялык системанын патронаждык тармактардын негизинде өнүгүшү. Бул тармактардын негизинде бизнес кызыкчылыктары жана «регионалдык иденттүүлүктөр» жатат. Патронаждык тармактар – бул материалдык кызыкчылык негизинде түзүлгөн адамдардын жамааты. Алардын өз ара мамилелеринде бейрасмий байланыштар жана коммуникациялар басымдуулук кылат. Мамлекетти башкаруу процессинде мындай тармактардын өкүлдөрү бири-бирине мыйзамсыз саясий жана финансылык аракеттерди ишке ашырууда коопсуздукту камсыздашат. Патронаждык тармактардын социалдык түзүмү бир калыпта эмес жана туугандык байланыштардын чегинен чыгып кетет.

Партиялар бейрасмий байланыштардын же патронаждык тармактардын негизинде иш алып барышат. Бул тармактарда патрон – мамлекеттик ресурстарга жетүү мүмкүнчүлүгү бар кызматтагы адам. Кыргызстандагы саясий партиялардын негизги максаты – патронаждык

тармактарды колдонуу менен ресурстарга жетүү үчүн активдүү күрөш жүргүзүү. Мунун баары парламенттеги «партиялык стратегиялардан» ачык көрүнүп турат [3].

“Бийлик партиялары” деген түшүнүк Кыргызстандагы саясий процесстерде өкмөттүк бийликке жакын болгон жана аны колдогон партияларды билдирет. Мындай партиялар көп учурда башкаруучу партия катары саясий системада үстөмдүк кылып, өкмөттү башкаруу жана саясий процесстерде үстөмдүк кылуу менен айырмаланат. Эгемендүү Кыргызстандын тарыхында мындай партиялар бир нече жолу пайда болуп, өз ордун алган.

Мисалы, 2000-жылдагы парламенттик шайлоодо “Демократиялык күчтөрдүн биримдиги”, 2005-жылдагы парламенттик шайлоодо “Алга Кыргызстан” партиялары катышкан. Бул партиялар ошол кездеги президент А.Акаевдин колдоосу менен түзүлгөнү белгилүү.

2005-жылдагы “Жоогазын” революциясынан кийин, “Ак жол” партиясы өлкөдөгү бийликте чоң саясий таасирге ээ болуп, көп партиялык системада «бийлик партиясы» катары өз ордун тапкан. Бул партия 2007-жылдагы парламенттик шайлоодо үстөмдүгүн орнотууга аракет кылып, көз карандысыз саясат жүргүзүүгө киришкен.

2010-жылдагы апрель окуяларынан кийин өлкөдөгү курч кырдаал кандайдыр бир деңгээлде саясий партиялар үчүн атаандаштык шартын түзгөн. Бул жылдагы парламенттик шайлоолордо “КСДП”, “Ата Мекен”, “Акшумкар” партиялары “бийликчил” мүнөздө катышышкан. Себеби бул партиялардын лидерлери 2010-жылдагы Убактылуу Өкмөттүн курамында, бийликте турушкан [2].

2020-жылдагы октябрь окуяларында өлкөдөгү кезектеги саясий кризистер “бийликчил” партиялардын парламенттик шайлоодогу үстөмдүк кылуу аракетинен келип чыкты. Бул шайлоодо “Биримдик”, “Мекеним Кыргызстан” жана “Кыргызстан” партиялары “бийликчил” статуста катышышкан.

Өлкөбүздүн эгемендик тарыхында көп учурда “Бийлик партиялары” өзүнүн негизги ролун өкмөттүк башкаруу боюнча жүргүзүлгөн реформалар жана саясий стабилдүүлүктү сактоо жагынан көрсөтө алышкан жок. Алар көпчүлүк учурда саясий процесстердин (мисалы шайлоолордун) алдында түзүлүп, саясий элитада өзүнүн ордун табууга аракеттенишет. Мындай партиялардын коомдук таасири бийликтин экономикалык жана саясий реформаларга, социалдык саясатка, ошондой эле өлкөнүн тышкы саясатындагы ийгиликтерге байланыштуу болгон.

Бирок, баары бир Кыргызстандагы көп партиялуу системанын өнүгүшү шайлоо процессинде партиялардын коомдук таасирин жогорулатууга багытталган аракеттерди көрүүгө алып келген [4]. Айрым учурларда шайлоолордо жеңишке жеткен «бийлик партиялары» мамлекеттик саясатты түзүү, реформаларды ишке ашыруу жана эл аралык деңгээлде Кыргызстанды таанытууда чоң роль ойношот. Мисалы, 2015-жылдагы парламенттик шайлоодо “КСДП”, 2021-жылдагы парламенттик шайлоодо “Ата-Журт Кыргызстан” партиялары өздөрүнүн саясий элитадагы ордун бекемдеп, өлкөдөгү саясий кырдаалга таасир эте алышты.

Партияларды ар түрдүү типология боюнча классификациялоону шарттаган көптөгөн критерийлер бар. Бирок биздин өлкөнүн мисалында бүгүнкү күндө ар кандай критерийлерди колдонуу концептуалдык шайкешсиздиктерге алып келүүдө. Кыргызстанда партиялардын

типологиясын жүргүзүү аракеттери көбүнчө өзгөрмө мүнөзгө ээ болгон критерийлерге негизделет. Мисалы, партияларды бийликке тиешелүүлүгү боюнча классификациялоо – «бийлик партиялары», «оппозициялык партиялар» учурдагы мезгил үчүн гана актуалдуу болушу мүмкүн. Ошондуктан бул критерийди колдонуу Кыргызстанда туруктуу жана калыптанган партиялардын түрлөрүн жана алардын өзгөчөлүктөрүн аныктоого жетишсиз.

Партияларды эки критерий (партиянын уюштуруучулук түзүмү жана идеологиялык багыты) [3] менен классификациялоо саясий партиялардын негизги калыптануу багыттарын кандайдыр бир деңгээлде аныкташы мүмкүн. Атап айтканда, классификациялык анализ партияларга мүчөлүктүн негизги принциптерин аныктоого жардам берет. Мындан тышкары, бул анализ партиялардын Кыргызстанда кандай негизде биригиши мүмкүн экенин түшүндүрө алат. Бул бизнес, аймактык же идеологиялык кызыкчылыктын негизинде болушу мүмкүн.

Окумуштуулар Кыргызстандагы учурдагы саясий партияларды төмөнкү критерийлер боюнча классификациялоого мүмкүндүк берет деп эсептейт:

1. Идеологиялык критерий боюнча: прагматикалык, доктриналдык, харизмалык-вождисттик болуусу мүмкүн.

- Прагматикалык – мындай партиялар иш-аракеттердин практикалуулугуна, максатка ылайыктуулугуна гана эмес, шайлоо кампаниясынын мезгилинде эң жагымдуу жана актуалдуу болгон идеяларды, ураандарды пайдаланууга багытталат («Мекенчил», «Ыйман Нуру», «Ишеним» ж.б.).

- Доктриналдык – алардын ишмердүүлүгү так калыптанган идеологияга жана аны коргоого негизделет. Буларга Коммунисттер, Социал-демократтар партияларын кошууга болот.

- Харизмалык-вождисттик – мындай партияларда мүчөлөр кандайдыр бир идеянын тегерегинде эмес, көбүнчө лидердин, вождун популярдуу инсандыгынын тегерегинде биригишет («Ата-Мекен», «Бүтүн Кыргызстан» ж.б.).

Ал эми уюштуруучулук түзүмү боюнча критерий Кыргызстанда партиялар массалык жана кадрдык [1, 17-18] болуп бөлүнөрүн көрсөтөт.

Массалык партиялар парламенттен тышкары калыптанган жана өзүнүн социалдык базасын негизинен калктын төмөнкү катмарларынан: жумушчулардан, дыйкандардан, диний топтордон тартат. Адатта, массалык партиялар солчул багытка ээ болуп, алар үчүн жогорку деңгээлдеги идеологиялаштыруу мүнөздүү. Бул идеология массалык саясий мобилизация үчүн колдонулат; массалык партияларда жетекчилик кесипкөй саясатчыларга жана партиялык бюрократияга таандык, партиянын мүчөлөрү мүчөлүк төлөмдөрдү төлөп гана тим болбостон, партиянын иш-аракеттерине да катышат.

Массалык партиялар жалпы шайлоо укугу киргизилген учурдан тарта пайда болгон. Бул жаңы типтеги партиялар, алар массалык мүнөзгө ээ болуп, массаларды саясий тарбиялоого жана эл ичинен элиталарды калыптандырууга багытталган. Партиянын баштапкы уюмдары аймактык жана өндүрүштүк принциптерге ылайык түзүлөт, бирок комитеттерден айырмаланып, жаңы мүчөлөр үчүн ачык болуп саналат. Андан сырткары,

массалык партиялардын баштапкы уюмдары өз катарын толуктоого кызыкдар. Бул партиялардын мүчөлүк төлөмдөр эсебинен жашашы менен байланыштуу.

Кадрдык партиялар өз максаттарына белгилүү саясатчылардын арасынан кадрларды тандоо аркылуу жетишет. Кадрдык партиялар аз сандуу болуп, белгилүү саясий лидерлердин айланасында түзүлөт. Алардын негизги уюштуруучулук түзүмү – саясий комитет; мүчөлүк эркин болуп, уюштуруучулук түзүмү көмүскө жана бошон келет. Буларга учурдагы көпчүлүк партияларды кошууга болот. Мындай партиялар парламентке кирүү механизминин негизинде түзүлгөндүктөн, ал жакта аймактык, саясий жана каржылык таасирге ээ адамдар тандалган.

Кадрдык партиялар демократиянын баштапкы пайда болгон мезгилине барып такалат, анда шайлоо укугу дагы эле чектелүү болчу. Ошол жабык саясий мейкиндикте кадрдык партиялар үстөмдүк кылган класстардын, негизинен буржуазиянын саясий кызыкчылыктарын чагылдыруу каражаты болгон. Алардын ишмердүүлүгү шайлоодо жеңишке жетүүгө багытталган. Кадрдык партияларда башкы ролду парламент мүчөлөрү ойнойт. Алар шайлоочулардын добушуна таянган өзгөчө лидерлер болуп саналат, алардын ийгилиги жана партиянын абалы ошол добуштарга көз каранды.

Корутунду. Кыргызстандагы саясий партиялардын тарыхы, алардын коомдук жана саясий ишмердүүлүгү өзгөчө татаал жана көп кырдуу процесс болгон. Жогоруда белгиленгендей, «Бийлик партияларынын» үстөмдүк кылуусу, демократиянын өнүгүүсүнө кээде тоскоолдук кылган болсо да, ал ошол эле учурда саясий стабилдүүлүктү сактоо жана реформаларды ишке ашыруу максатында маанилүү чараларды көрүүгө себеп болгон. Кыргызстандын саясий партиялар системасынын өнүгүүсү жана демократиялык негиздердин бекемделиши өлкөдөгү саясий кырдаалды түп тамырынан өзгөрттү.

Колдонулган адабияттар жана булактар

1. Базарбаев К., Жумагулов Б. Политические партии Кыргызстана: теория и практика. Б.: 2012. - 140 с.
2. Галиева З.И. Современный Кыргызстан: власть, политические партии и общество // эл. шилтеме: <file:///C:/Users/2019/Downloads/sovremennyy-kyrgyzstan-vlast-politicheskie-partii-i-obschestvo.pdf>
3. Иманалиева Б. Политические партии Кыргызстана: генезис, база, перспектива // эл. шилтеме: <https://www.bicis.kg/events/view/10>
4. Кадырова Ч.А., Исираилова А.Т., Алымбек уулу М. Демократиялуу Кыргыз Республикасынын түзүлүшүндөгү саясий партиялардын ролу // ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 3, 2023
5. Esenalieva, A. D. Roles and Functions of Political Parties: Main Theoretical Approaches / A. D. Esenalieva, A. K. Tashybaeva // Bulletin of Osh State University. – 2022. – No. 2. – P. 119-124. – DOI 10.52754/16947452_2022_2_119. – EDN MTSFEN.
6. Джанибекова, В. Б. Саясий өкүлдүк системасындагы кызыкчылыктар группасы менен саясий партиянын катышы / В. Б. Джанибекова, К. Х. Нурдинова // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – No. 1-3. – P. 350-354. – EDN YOKRRJ.